

הרב גבריאל לנדאו

דין ריצוי חברו בחובל ומזיק

המשנה בפרק החובל (ב"ק צב, א) אומרת: "אע"פ שהוא נותן לו אין נמחל לו עד שיבקש ממנו שנאמר ועתה השב אשת האיש וגו'". כלומר, החובל בחברו, אף ששילם את כל חמשת החיובים שחייבתו התורה, אין נמחל לו העוון עד שיבקש מחברו שימחל לו.

הרמב"ם (חובל ומזיק ה, ט) כתב:

אינו דומה מזיק חברו בגופו למזיק ממונו, שהמזיק ממון חברו כיון ששלם מה שהוא חייב לשלם נתכפר לו אבל חובל בחברו אף על פי שנתן לו חמשה דברים אין מתכפר לו ואפילו הקריב כל אילי נביות אין מתכפר לו ולא נמחל עונו עד שיבקש מן הנחבל וימחול לו.

הרמב"ם למד אפוא ממשנתנו שיש דין מיוחד בחובל בחברו שצריך לבקש מחילה ודין זה אינו במזיק לממון חברו.

אולם, בהלכות תשובה (ב, ט) כתב הרמב"ם:

אין התשובה ולא יום הכפורים מכפרין אלא על עבירות שבין אדם למקום כגון מי שאכל דבר אסור או בעל בעילה אסורה וכיוצא בהן, אבל עבירות שבין אדם לחברו כגון החובל את חברו או המקלל חברו או גוזלו וכיוצא בהן אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחברו מה שהוא חייב לו וירצהו, אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו צריך לרצותו ולשאול ממנו שימחול לו, אפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים צריך לפייסו ולפגע בו עד שימחול לו.

הלחם משנה (ח"מ, שם) הקשה מדוע בהלכות תשובה כתב הרמב"ם שגם הגולן צריך לפייס את הנגזל אחר ששילם, הרי בהל' חובל ומזיק כתב הרמב"ם שדווקא בחובל בגופו יש חובת פיוס, אבל בחובל בממונו "כיון ששילם מה שהוא חייב לשלם נתכפר לו", ומה בין חובל בממונו לגולן.

והלחם משנה חילק בתשובה בין גולן למזיק:

י"ל דשאני גולן דנתהנה מאותה עבירה ועוד שציער הרבה לנגזל שלקח ממנו בעל כרחו אבל מזיק הממון שלא נתהנה מהיזק שהוא אלא שהזיק לו ולמזיק לא באה הנאה ממנו לא נצטער כל כך הניזק כמו הנגזל כיון ששלם לו היזקו די ולכך כתב רבינו ז"ל כאן שנתכפר לו מיד משא"כ בנגזל כדכתיבנא.

כלומר, הגזלן חמור יותר מהמזיק משני טעמים: א. הוא נהנה ממה שגזל את חברו ולקח לעצמו, לעומת המזיק שלא נהנה ממה שהזיק. ב. הגזלן שגזל מיד חברו גרם לצער גדול יותר מהמזיק. מאחר שכך, גזלן חמור יותר ממזיק ודומה לחובל, ולכן צריך לבקש מחילה כדי שיתכפר לו.

ונראה קשה על תירוצו, שאם צריך לבקש מחילה על צער מה לי צער גדול ומה לי צער קטן (ועיין בדרכי דוד ב"ק צ"ב, א שחידד יותר קושיה זו).

ועוד, שבהלכות חובל ומזיק משמע שגם על גזל אין צריך מחילה, שכתב שם שדווקא על נזקי גופו חייב.

ובתשובת שתי הלחם לרבי משה חגיז סי' ט"ו הביא תירוץ (שראה בספרי הקדש שהשתמשו בהם מגדולי ישראל ז"ל הבאים בגלות מהתם להכא להמכר בעו"ה כממכרת עבד) שכאשר לא נתכוון להזיק אין צריך מחילה. דברי הרמב"ם בחו"מ שהמזיק ממנו אין צריך בקשת מחילה נאמרו כאשר לא נתכוון להזיק לממונו של חברו, ודבריו בהלכות תשובה נאמרו כאשר התכוון להזיק לממונו חברו, שאז צריך לבקש ממנו מחילה אף שכבר שילם.

והקשה בעצמו את קושייתנו השנייה, שברמב"ם בחו"מ נראה שגזלן אינו צריך מחילה כלל, וכן מזיק, והדבר אינו תלוי בכוונתם. ועוד יש להקשות, שלדבריו גם החובל בחברו חייב לפייסו רק אם חבל בו בכוונה, והרמב"ם לא כתב כן, אלא משמע מדבריו שכל חובל בחברו צריך לבקש מחילה. ועוד שגם בשוגג מדוע שלא יצטרך לבקש מחילה ככל עוון בשוגג¹.

עוד הביא שיש לחלק בין כפרה למחילה, שמחילה היא יותר מכפרה, ובנזקי גופו אפילו כפרה אין בלא ריצוי, ובנזקי ממון יש כפרה בלא ריצוי, ובכך עוסקים דברי הרמב"ם בחו"מ, אבל הריצוי נדרש למחילה, ובכך עוסקים דברי הרמב"ם בהלכות תשובה. ודייק מלשון הרמב"ם בחו"מ שכתב בתחילה שמזיק ממון חברו כיון ששילם נתכפר לו, ובנזקי גופו לא נתכפר לו ואפילו שילם לא מתכפר לו ולא נמחל עונו. רואים שכפרה ומחילה הם שני דברים שונים.

אך יש לדקדק בלשון הרמב"ם בהלכות תשובה שפתח אין תשובה ולא יו"כ מכפרים אלא על בין אדם למקום אבל ב"א לחברו, כגון החובל את חברו או הגוזלו אינו נמחל לו, פתח בכפרה וסיים במחילה, ואם כוונתו רק שאין נמחל אבל מתכפר הלשון קשה. וכן לשון המשנה ביומא אין יום הכיפורים מכפר קשה קצת, כי לדבריו צריך לכתוב שיום הכיפורים יש בו מחילה על בין אדם למקום, ואין בו מחילה על בין אדם לחברו עד שירצה את חברו, לשון מחילה ולא לשון כפרה.

1. ובזה י"ל שאם עיקר החטא כלפי שמיא ובקשת המחילה מהחבר היא רק תנאי, אפשר שהתנאי לא נאמר כאשר לא התכוון לפגוע.

לכסוף מתרין המהר"ם חגיז תירויין נוסף, שמה שכתב אע"פ שהחזיר לו ממון צריך לרצותו הוא רק למצוה אבל בחובל בחברו הוא לעיכובא.
עוד הביא ראייה לדבריו שאף בסמ"ג מצות עשה ע' כתב:

אינו דומה מזיק חברו בגופו למזיק בממונו שהמזיק בממונו חברו כיון ששילם מה שהוא חייב לשלם נתכפר לו ומכל מקום מצוה לשאול ממנו מחילה כאשר בארנו במצות הוירוי (סוף עשה טז) אבל החובל בחברו אף על פי שנתן לו ה' דברים אין מתכפר לו ואפילו הקריב כל אילי נביות אין מתכפר לו ולא נמחל לו עונו עד שיבקש מחילה מן הנחבל וימחול לו.

במזיק כתב שיש מצוה לשאול מחילה ובחובל זו חובה גמורה. וא"כ מה שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה שגם גזלן צריך לפייס היינו למצוה בעלמא ואינו מעכב את הכפרה.

ורצה עוד לומר שבחובל אם הנחבל לא מחל אינו מחול, ושלא כמו בשאר עברות שאם לא מחל ג' פעמים דיו כמה שביקש (אך לא רצה לחדש כל כך).

אך גם דברים אלו אף שהם דעת הסמ"ג יש קושי להלמם בדברי הרמב"ם, שבהלכות תשובה כתב "אינו נמחל לעולם עד שיתן לחברו מה שהוא חייב לו וירצהו", ואיך אפשר לומר לדעת הרמב"ם שאין זה לעיכובא.

ולכל התירוצים עדיין אין מבואר, שהרי בהלכות תשובה לא חילק הרמב"ם כלל בין חובל למזיק.

ויש להביא את המשנה ביומא (ח, ט):

עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה חברו את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה (ויקרא ט"ז) מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו.

ובגמרא (יומא פז, א):

אמר רבי יצחק: כל המקניט את חברו, אפילו בדברים - צריך לפייסו.

הדרכי דוד (כ"ק צב, א) ביאר שבחובל בחברו התורה לימדה אותנו מפסוק שחייב לפייסו², והפיוס מוגדר כחלק מהתשלום על החבלה, ולכן כל עוד שלא פייס את חברו הרי הוא כמי שלא סיים עדיין לשלם את חובתו, ודומה לגזלן שלא השיב עדיין את הגזלה שאינו יכול להתכפר כי לא תיקן מה שהיה צריך לתקן. דין ריצוי זה שהוא

2. "מתני'. אף על פי שהוא נותן לו, אין נמחל לו עד שיבקש ממנו, שנאמר: ועתה השב אשת וגו'".

חלק מהתשלומים הוא רק בחובל בחברו, ולכן בהלכות חובל ומזיק כשביאר הרמב"ם את דיני התשלומים של חובל הביא דין זה שבלא ריצוי לא סיים את חובת תשלומיו לנחבל. לעומת זאת, הרמב"ם בהלכות תשובה עוסק בדין כללי ככל העובר על איסור לא תוננו וציער את חברו, שדינו שכדי שה' יכפר לו על עווננו צריך קודם לפייס את חברו. מקור דין זה הוא במשנה ביומא לעיל, ובדין זה שווים החובל בחברו והגוזל מחברו והמקלל את חברו, ולכן בהלכות תשובה כתב הרמב"ם שבכל אלו גם אחר ששילם צריך לרצות את חברו וריצוי זה אינו חלק מהתשלומים על מה שעשה, כי התשלומים הם תיקון לנזק הממון שעשה, והריצוי הוא תיקון לצער שגרם לחברו.

ונראה לי שצריך לבאר יותר מדוע בחובל אנו מבינים שהריצוי הוא חלק מהשלמת התשלום, ובגזול ומזיק הריצוי אינו נצרך כחלק מהתשלום. שהרי מה שכתב הדרכי דוד שהריצוי בחובל נלמד מפסוק אינו מחייב להבין שהוא יהיה ממש חלק מהתשלום.

ונראה לבאר שבחבלה התשלום לעולם לא יהיה שלם, שהרי נזק הנחבל נישום כעבד עברי, וכי כל שוויה של היד לאדם הוא רק בשביל לעבוד ולהרוויח, הרי חסרונו של היד הוא אין סופי בכל צרכיו של האדם.

כמו כן, צערו של הנחבל אינו מתמצה בתשלום שמקבל, שהרי הגמרא בב"ק מבררת כיצד אומדים אותו (פה, א): "צער במקום נזק היכי שיימינן אמר אבוה דשמואל אומדים כמה אדם רוצה ליטול לקטוע לו ידו", ועל כך מקשה הגמ', "וכי בשופטני עסקינן" והמסקנה ששמים כמה אדם שחייבה אותו המלכות בקטיעת ידו מוכן לשלם כדי להקל מסבלו. אבל להסכים מלכתחילה שיקטעו את ידו תמורת תשלום הרי אף אחד לא יסכים לצער כזה. וא"כ נראה שגם בצער התשלום אינו ממצה את הצער. ונראה לי שגם לגבי בושת יש מקום לומר כן.

וא"כ כיון שהממון אינו יכול להשלים את חסרונו של הנחבל, בא הריצוי להשלים אותו, ולכן הריצוי בנחבל הוא חלק מהתשלום.

לפי זה מובן מדוע בגמרא בהחובל נאמר: "שאפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין נמחל עד שייבקש ממנו", והרמב"ם הביא לשון זו בהלכות חו"מ בעוד שבהלכות תשובה לא הוזכרה כלל אפשרות שכזו. ולדברינו הוא פשוט, שבמקום שהריצוי הוא השלמת התשלום, הועלתה האפשרות שאולי ממון רב יבטל את הצורך בריצוי, שכן ממון רב יצליח למצות את חובת התשלום על הנזק והצער ולא נצטרך עוד את הריצוי. ועל כך השמיעה לנו הגמרא ובעקבותיה הרמב"ם שכל תשלום אינו יכול למלא את הנזק והצער וחייב להיות ריצוי שרק הוא יהיה השלמת התשלום.

אבל בהלכות תשובה, שדנים כיצד לשוב על עברות שבין אדם לחברו, שם לא דנים כלל על תשלום הצער והנזק, אלא על ריצוי שהוא חלק מחזרת המצער בתשובה, ולא מצאנו חובה לשלם ממון כדי שחבו יסכים למחול לו, ונראה שאם חברו יסכים למחול

רק תמורת תשלום ממוני שהתורה לא זכתה לו, יחשב בכלל אכזרי שאינו רוצה למחול.